

Олександр Добржанський

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ ПАНСЛАВІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті автор досліджує діяльність російських панславістських організацій на західноукраїнських землях на початку ХХ ст. У контексті програмних дій панславістських товариств аналізуються зовнішньополітичні плани Росії щодо Галичини, Буковини і Закарпаття.

Ключові слова: Галичина, Буковина, Закарпаття, панславістські організації, Росія, початок ХХ століття, зовнішньополітичні плани.

Панславізм – як окрема суспільна течія сформувався в Росії в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Він мав різні відтінки як демократичного, так і реакційного гатунку. Однак на початок ХХ ст. панславізм у Росії остаточно став прерогативою найреакційніших чорносотенних сил. Імперію Романових вони бачили як центр об'єднання усіх слов'янських народів. На їхню думку, зверхність російського царя мала забезпечити щасливе майбутнє слов'янам. Вагомим фактором у зовнішньополітичних претензіях російських панславістів стали українці Австро-Угорщини. Русинів (українців) Галичини, Буковини, Закарпаття вони вважали росіянами і вимагали приєднання цих територій до Російської імперії. На початку ХХ ст. робляться спроби перевести цю проблему в площину практичних рішень. Для цього створюються окремі організації панславістського спрямування, які займаються виключно проблемами західноукраїнських земель. Одним з найвідоміших таких товариств стало “Галицко-русское благотворительное общество”. Ідею заснування подібного товариства панславісти виношували уже давно. Власне йому передували слов'янські благодійні комітети, що діяли з кінця 50-х років XIX ст. у багатьох містах Російської імперії. У 1869 р. подібний комітет виник у Києві. Найважливішими завданнями його, як зазначалося у статуті, було: “а). Содействие воспитанию и образованию славян, преимущественно из Галиции, Венгрии, Буковины, в высших и средних учебных заведениях России; б). Заботу о распространении русского языка среди словян за границей; в). Высылку ризниц и церковной утвари в церкви и книг в школы; г). Содействие литературным предприятиям” [1, арк. 17]. Однак слов'янські благодійні комітети на кінець XIX ст. фактично перестали існувати. Перш за все це зумовлювалося ідейною кризою демократичного панславізму.

“Галицко-русское благотворительное общество” хоча й продовжувало традиції слов'янських благодійних комітетів, мало на меті конкретніші завдання. Досить сказати, що гімн товариства “Пора, пора за Русь святую” містив такі слова:

“Пора, пора за Русь святую

Идти сынам на бой, ура!

За Русь едину, недѣлиму

Давно вставать намъ всѣмъ пора”.

Статут “Галицко-русского благотворительного общества” затверджено 8 жовтня 1902 р., а вже 15 грудня цього ж року відбулися перші установчі збори нового товариства. Членів-засновників було 52. Серед них редактор-видавець газети “Свѣт” В. Комаров, генерал-лейтенант Н. Писаревський, барон А. Щиглиц та ін. Головою товариства обрано професора А. Будиловича. Уже на цих зборах товариства заявлено: “Галиция – эта древняя

русская область, известна русскому образованному обществу лишь отрывками из географии и истории – жизнь галицко-русского народа и его культурная борьба за свою национальную самобытность проходят в стороне от внимания и наблюдения русских людей” [2].

Від початку “Галицко-русское благотворительное общество” активно підтримали відомі в чорносотенних колах особи митрополит Санкт-Петербурзький Антоній, протоієрей Іоан (Кронштадтський), сенатор В. Саблер, люблінський губернатор В. Тхоржевський, граф Н. Ігнатьєв та ін.

Перші загальні збори товариства відбулися 9 лютого 1903 р. У Санкт-Петербурзі зібралося близько 300 представників вищого духовенства, чиновництва, політики, журналісти. Були гості з Галичини та Буковини. Показові назви виступів, які було заслухано на цих зборах. А. Буділович “О племенныхъ и культурныхъ отношеніяхъ Червонной Руси”, А. Васильєв “О подвигахъ галицкихъ деятелей: А. Добрянского, М. Качковского, И. Наумовича, В. Площанского и др.”, В. Драгомирецький “О задачахъ Галицко-русского общества” та І. Лівчак “О современномъ положеніи Галицкой Руси”. Збори одержали численні привітання від москвофільських організацій та окремих осіб Чернівців, Львова, Тернополя, Коломиї, Перемишля, Самбора, Ужгорода, Пряшева.

Упродовж першого п’ятиліття існування товариства відбулося 20 загальних зібрань. На них заслуховувалися доповіді А. Буділовича, проф. І. Філевича, Д. Вергуна, В. Комарова, які, як правило, мало відрізнялися своєю ідейною спрямованістю. За цей час було вислано у Львів, Чернівці та інші міста 5772 книги на суму 1590 крб. Крім того за цей же час товариством витрачено 628 крб. на видавничу діяльність і 892 крб. для надання допомоги москвофільським товариствам у Галичині та на Буковині та навчання вихідців із західноукраїнських земель у вузах Росії [2].

Однак особливо активізується діяльність “Галицко-русского благотворительного общества” після того, як його очолив відомий російський чорносотенець В. Бобринський. За короткий час відділення товариства відкриваються у Москві, Києві, Одесі, Житомирі, Астрахані, Вітебську. Як правило, ці заходи проводилися в умовах надзвичайної урочистості. Наприклад, відкриття житомирського відділення перетворили у велике свято, на яке зібрали ледве не все місто. З промовою виступив архієпископ Антоній, вихованець місцевої семінарії галичанин Г. Климкович прочитав доповідь на тему “Національне відродження Галицької Русі”, хор виконав кантату “За Русь”, а вихованець семінарії П. Вікторовський прочитав вірш Хом’якова “Київ”. Далі галичанин С. Русиняк, також вихованець семінарії, ознайомив зібрання з життям Закарпатської Русі. Хор виконав гімн “Пора, пора за Русь” [3].

Характерним є склад членів житомирського відділення. До товариства вписалися генерал А. Красильников, генерал К. Губер, командир Архангелогородського полку полковник А. Денікін, управитель казенною палатою Г. Михайлов, ректор семінарії о. архимандрит Аверкій та ін.

Напередодні Першої світової війни в Росії виникло ще декілька товариств, подібних до “Галицко-русского благотворительного общества”. Зокрема, у 1913 р. в Москві організувалося “Карпато-русское общество”, яке очолив М. Гучков. Мета його передбачала “...культурное сближение зарубежной Руси съ Державной Русью и борьба против гонений, воздвигнутыхъ австрийскими властями на русскихъ въ Галиции, и особенно на те учебныя заведения, въ которыхъ ведется воспитание въ русскомъ направлении” [4]. Активну діяльність з пропаганди панславистських ідей розгорнули Всеросійський національний союз, Клуб російських націоналістів у Києві та інші організації.

У діяльності названих товариств та партій постійними стали заяви в газетах та на численних зібраннях про сумне становище “російських” (тобто українських. – О. Д.) селян під австрійським володарюванням, про ріст симпатій австрійських слов’ян до Росії, про боротьбу властей з цими симпатіями, про неможливість розвивати слов’янську культуру в Австро-Угорщині та про підступні дії “україномановъ” – “мазепинцевъ”. Стан справ у самій Росії вважався мало не ідеальним. Граф Бобринський в одній з газет вказував: “...мы должны поддержать всей силой своего авторитета своихъ зарубежныхъ братьев, должны громко въ

своей печати, в лице своих общественных деятелей заявить, что наши зарубежные братья не должны быть угнетаемы, что мы должны иметь право свободно жить и свободно исповедовать свою православную веру” [5].

Як правило, за основу брався якийсь другорядний факт, котрий роздувався до гіпертрофованих розмірів. Так створювався образ пригнобленого, забитого нуждою “російського народу” в Австро-Угорщині, який нібито розраховує на допомогу з боку благодійниці Росії. Формуванню громадської думки сприяло видання численних брошурок наукоподібного характеру, з обов’язковими екскурсами в історію карамзінсько-погодінського трактування. Модним стало запрошення буковинських і галицьких москвофілів для відвідування Росії та заслуховування їхніх сповідей про бідування “росіян” (русинів) в Австрії, та їх непосильну боротьбу з ворогами. Так, у київському відділенні Галицько-російського благодійного товариства виступали відомі москвофіли О. Савенко, М. Глушкевич, Ю. Яворський, М. Стороженко, О. Рогозинський та інші. У Петербурзі гостювали та проливали сльози над своїми бідами К. Богатирець, О. Геровський, Д. Марков.

Час від часу члени панславистських товариств проводили гучні кампанії, щоб показати своє піклування про населення західноукраїнських земель. То збиралися гроші для голодуючих галичан, то заявлялося, що усі українці греко-католики прагнуть перейти у православну віру і потрібно їм допомогти у цьому тощо.

Для посилення свого впливу на західноукраїнських землях панславистські чорносотенні організації намагалися чинити тиск на зовнішньополітичне відомство Росії, та російські консульства у Львові та Чернівцях. У закордонних російських представництвах найбільш активно проповідував ідеї посилення російського впливу на західноукраїнські землі секретар російського посольства в Празі, колезький асесор Казанський. Він буквально засипав міністерство закордонних справ Росії різними пропозиціями щодо підтримки москвофілів російськими консульствами та іншими установами. В одній з доповідних записок 11 серпня 1913 р. він писав: “Російська підтримка галицько-руської партії могла б втілитися: 1) у більш значному, ніж тепер, і планомірному асигнуванні коштів на пропаганду російської ідеї; 2) у запровадженні якомога більш строгого контролю над їхніми витратами; і 3) у спрямуванні політики галицько-руської партії в бажаному для нас напрямку” [6, спр. 155, арк. 27]. Казанський зазначав, що в попередні роки загальна сума коштів, які одержували у Львові з Росії коливалася в межах від 20 до 40 тис. рублів. Він пропонував тільки за рахунок державних асигнувань збільшити ці кошти до 200 тис. руб. Крім того, він вимагав збільшити допомогу москвофільським сільським кооперативним об’єднанням за рахунок надання їм безпроцентної або низькопроцентної позички з фондів Державного Банку, виділити кошти газетам (до цього, за його словами, тільки “Прикарпатская Русь” одержувала 14 тис. руб.), значно уважніше поставитися до фінансової підтримки передвиборних кампаній до Буковинського і Галицького сеймів, віденського парламенту.

Контроль за використанням цих фондів пропонувалося покласти на російські консульства. При російському консульстві у Львові пропонувалося утворити великий секретний фонд у декілька десятків тисяч рублів для субсидування усіх російських проектів у Галичині та на Буковині. Далі Казанський писав: “Беручи, однак, до відома, що консул не завжди може особисто передати гроші за призначенням, бажано створити для сприяння йому в цій справі спеціальних агентів, які б перебували у прямому підпорядкуванні російської жандармської влади і підтримували контакти з російським консулом через посередництво жандармського ротмістра у Радзивиліві” [6, спр. 155, арк. 38].

Інший проект фінансування москвофільського руху в Галичині й на Буковині, який також був розроблений російським консульством у Празі, передбачав одержання секретного російського грошового вкладу в розмірі до одного мільйона рублів Живностенським банком у Чехії. А вже потім банк ніби від себе мав кредитувати москвофільські організації у Львові та Чернівцях. З метою узгодження цієї комбінації 1913 р. директор банку д-р Прейс і депутат австрійського парламенту д-р Форманек їздили до Петербурга, де вели досить успішні переговори з російськими політичними колами [6, спр. 155, арк. 3].

Більшість із запропонованих проектів фінансування москвофільських організацій не встигли втілити в життя, бо почалася Перша світова війна. Але окремі операції було доведено до кінця. Зокрема, в Чернівцях за 69 тис. корон було куплено велике приміщення для москвофільського “Русского народного дома”, також засновано бурсу для дівчат в Чернівцях, витрати на яку склали понад 32 тис. руб., відкрито москвофільські бурси в Сереті, Вашківцях та інших місцевостях [9, арк. 52, 202]. Російський консул Доліво-Добровольський був безпосередньо причетний до цих акцій.

Слід зауважити, що на західноукраїнських землях панславистські організації мали стійких прихильників в особі місцевих москвофілів. Саме для них надсилалися гроші й саме останні стали знярядям у виконанні далекосяжних планів панславистів.

Москвофільські товариства, такі як “Общество ім. М. Качковского”, “Руская Рада” в Галичині, “Карпат”, “Народная Рада” на Буковині та інші на початку ХХ ст. вже безоглядно йшли в руслі політики російських панславистів. Вони відкрито воювали з українськими національними партіями, називаючи їх не інакше як мазепинцями. Підтримували вони російських чорносотенців у внутрішніх російських справах та на міжнародній арені. З приводу справи Бейліса австрійські москвофіли відразу підтримали найреакційнішу російську пресу і заявили у своїй газеті “Русская правда”: “Радуйся русский народе! Нехристи в зверский способ мордуют твоих детей, а русские власти, которіх и так называют некультурными и дикими, заступаются за них” [7].

У зв’язку з загостренням ситуації на Балканах і початком балканських війн, москвофіли виступили на підтримку сербів. “А народ повинен заявити громко, так чтобы и в Вене учули: не хотим войны! За интересы политических ксендзов мы не будем проливать нашу кровь и кровь наших братьев православных сербов! Не будем!”, – наголошували їхні газети [8]. Це йшло врозріз з офіційною австрійською політикою і засвідчувало, що поступово москвофіли все більше і більше відходили від традиційного австролялізму і заради своїх російських покровителів були готові діяти рішучіше.

Австрійські власті з деяким запізненням звернули увагу на наростання москвофільської агітації в Росії та посилення контактів австрійських москвофілів з російськими панславистами. Власне відповідні установи Австро-Угорської імперії завжди з підозрою ставились до старорусинства та москвофільства як суспільних течій. Ще у 1882 р. було зроблено спробу організувати судовий процес над москвофілами за звинуваченням у державній зраді. Тоді ця спроба провалилася. Про москвофілів весь час збиралася інформація, деякі їхні товариства закривалися, а газети конфісковувалися. Але такого посилення москвофільської агітації та ще в умовах зовнішньополітичного протистояння двох держав завчасно не було передбачено. З деяким запізненням почали видаватися секретні циркуляри, направлені проти москвофілів. Один з них, розісланий міністерством внутрішніх справ за № 14124 датувався 5 січнем 1909 р. і передбачав посилення нагляду за москвофільськими діячами, товариствами, газетами і регулярне інформування про стан справ з москвофільською агітацією центральних властей буковинським президентом, намісником Галичини, політичними установами у Закарпатті [9. – Abschrift zu Zahl: I. ex.1910 1923/M]. Після цього розпорядження галицькі та буковинські крайові органи почали щоквартально надсилати повідомлення про стан москвофільства. Крім того обширну інформацію збирали та аналізували поліцейські органи.

Наступним кроком стали масові переслідування москвофілів. У травні 1910 р. вперше в історії герцогства Буковини австрійська влада провела акцію щодо закриття одночасно кількох москвофільських товариств (“Общество русских женщин”, “Карпат”, “Русско-православный народный дом”, “Русско-православный детский приют”, “Русско-православная читальня”, “Русская дружина”), а також москвофільських бурс у Чернівцях і Сереті [10]. Пояснення були досить розпливчаті й зводилися до звинувачень у шпигунстві та державній зраді. У Галичині незабаром розпочався гучний судовий процес проти журналіста Бендасюка і товаришів, а у Закарпатті не менш гучною була Мармарош-Сигетська справа.

Майже повсякденним явищем стали арешти українців у зв'язку із звинуваченням у шпигунстві на користь Росії.

Чорносотенним силам імперії Романових такі події в Австро-Угорщині були на руку. Вони розпочали розгнуждану кампанію у пресі “на захист пригноблених братів у Австрії”. Граф Бобринський опублікував меморандум, в якому закликав європейські країни звернути увагу на події в Галичині, на Буковині та Закарпатті. Підписали його деякі депутати Державної Думи, чимало генералів російської армії та інші відомі особи. До речі саме ті, хто не визнавав жодних прав за національними меншинами Російської імперії. Крім того, лист В. Бобринського про події на західноукраїнських землях опублікувала лондонська газета “The Times” [11].

Отже, виходило зачароване коло. Панславистські кола Росії підігривали і матеріально підтримували москвофільський рух, австрійські власті, у зв'язку з активізацією москвофільства посилювали репресії, а панславистські кола Росії у відповідь ще більше роздували антиавстрійську істерію. Все це може б і не мало якогось значення, якби заручниками такої політики не стали прості українці. Не завинивши нічим перед австрійською владою, вони ледве не всі були запідозрені у проросійських симпатіях, зазнавали гонінь і репресій, часто так і не зрозумівши у чому суть справи.

Діяльність панславистських організацій Росії стосовно західноукраїнських земель напередодні Першої світової війни характеризується грубим і примітивним політиканством. Заради власних ідейних амбіцій та вигод російські панслависти нехтували долями мільйонів простих людей, підводячи їх під необґрунтовані переслідування та репресії і наживаючи на тому нечесний політичний капітал. Істерія, яку роздували навколо західноукраїнських земель російські чорносотенці, служила на руку екстремістським силам як Росії, так й Австро-Угорщини. Вона стала однією з тих багатьох складових глобального європейського конфлікту, який призвів врешті-решт до розв'язання Першої світової війни.

Список використаних джерел

1. *Центральний державний історичний архів України у Києві.* – Ф. 442. – Оп. 56. – Спр. 80.
2. *10-літме Галицько-руського общества // Червоная Русь.* – 1913. – № 2. – С.15.
3. *Открытие Житомирского отделения Галицько-руського общества // Червоная Русь.* – 1913. – № 1. – С. 7.
4. *Карпато-руское общество // Червоная Русь.* – 1913. – № 1. – С. 7.
5. *Русская рѣчь (Одесса).* – 1914. – 23 березня.
6. *Архів зовнішньої політики Російської імперії (Архив внешней политики Российской империи (Москва).* – Ф. 135. Особливий політичний відділ. – Оп. 474.
7. *Обрядовое убийство в Киеве // Русская правда.* – 1911. – Ч. 31.
8. *Мы не хотим войны съ братскою православною Сербиею! // Русская правда.* – 1912. – Ч. 109.
9. *Архів династії, двору та держави у Відні (Haus – Hof und Staatsarchiv im Wien) (Австрія).* – Фонд Політичний архів міністерства закордонних справ Австрії (Австро-Угорщини). 1848–1918. – Interna XL. – Karton 222. Русофільська пропаганда в Галичині і на Буковині. 1909–1912 рр.
10. *Народный календарь на рокъ преступный 1912.* – Черновцы, 1911. – С. 38.
11. *Bobrincky V. Religious persecution in Galicia. To the editor of “The Times” // The Times.* – 1912. – 10 April.

Александр Добржанский

ЗАПАДНОУКРАИНСКИЕ ЗЕМЛИ ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПЛАНАХ ПАНСЛАВИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ РОССИИ В НАЧАЛЕ XX В.

В статье автор исследует деятельность российских панславистских организаций на западноукраинских землях в начале XX в. В контексте программных действий панславистских обществ анализируются внешнеполитические планы России относительно Галиции, Буковины и Закарпатья.

Ключевые слова: Галиция, Буковина, Закарпатье, панславистские организации, Россия, начало XX века, внешнеполитические планы.

Alexander Dobrzhansky

WEST-UKRAINIAN LANDS IN THE FOREIGN POLICY PLANS PANSLAVONIC IN RUSSIA IN THE EARLY XX CENTURY

The article explores the activities of Russian organizations panslavonic at Western in the early XX century. In the context of program activities panslavonic companies analyzed Russia's foreign policy plans of Galicia, Bukovyna and Transcarpathia.

Key words: Galicia, Bukovyna, Transcarpathia, panslavonic organizations, Russia, the beginning of the XX century, the foreign policy plans.